

ՐԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԲԱԲԱԽՈՍՏԻՑՆ ԳԻՏՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐ
ՀԱՅԵՐԻՆ ԳԻՏԵԿԱՆ ԼԵԶՈՒԻ ՄԱՍԻՆ

Ե.

(Շարունակութիւն)

27. — Եբբ ապացոյց այն մասին թէ ինչպէս նաեւ անոռվոր աւարտ մը կրնայ յարմար եւ նաեւ գեղեցիկ բառաձեւեր կազմել՝ առնունք է վերջաւորութիւնը։ Ունինք բառական թուով բառեր էն եւ -ինք, ինչպէս նաեւ աշխարհագրական անուններ՝ Արշակունեան շրջանէն (հմմտ. առին եւ առիջ)։ Այս տեղ ինդիր չենք ըներ այս վերջաւորութեան ծագման նկատմամբ։ Այս լեզուագիտութեան գործն է, որ պիտի մեկնէ թէ օրինակի համար չափին ճշգիւն ոյն է պարթեւ ձեւին հետ, մինչ նոր պարսկերէնն է «կարեւ» (հմմտ. նաեւ «Հայկաբ.» 635, 641, 670. բայց նաեւ 227 եւն)։ Լեզուագիտաց թողու է այն ինդիրը թէ ինչպէս մեկնելու ենք կարեւն ու կարեւն, եվին ու պատաղին եւ շարք մ'ուրիշ բառեր։ Արդէն հնութենէ ունինք նաեւ -ինք, օրինակ։ Պասական պլանէ (հմմտ. բուին եւ բուինակ, անագան՝ լեւնակ եւ նմաններ)։ իսկ բարեւնէնի, բուինէնի եւն տարբեր կազմութիւն ունի, բարդութիւններ ըլլալով ։ մեջիկ)։ Մեղի համար կը բաւէ որ այս աւարտն կայ նաեւ դրական հայ բառերու վրայ, եւ նշնը կը սիրեն գաւառաբարբառները։ Անոր համար մեզի համար հոս կարեւորութիւն չունի այն ինդիրը թէ օրինակի համար առնինք ըստ ձեւին փոխառութիւն պէտք էր ըլլալ արդէն պարթեւական շրջանէն, բայց թերեւս պատահար՝ չե գրուիր հնագոյն գրականութեան մեջ, մինչ շնէն արդէն նորպ. ձեւն է (բոււոց մասին հմմտ. «Հայրուսակ», 61, 575. ո = շ, հմմտ. ունի, լոնի)։ Խնդրական է թէ այսպիտի ըլլայ նաեւ նուին, նուին, որուն հետ կը նոյնացուի նաեւ լուին, լուին («Հայր.» 220, 467)։ Բայց մինչ շր. Աճառեան լուինք կը զնէ իբր անուն երեք տեսակ բոււոց, որոնց կարգին մեջ նաեւ իբր նուին (էջ 437), իսկ լուին իբր հոմանիշ՝ պատճեն բառի (հում կաթիւեր, անգ, էջ 145. Աճառունի՝ էջ 65 արթանի հոմանիշ կը զնէ միայն կանուեր եւ ման, եւ չունի լուին), «Աճառունի կ'ուզէ մեկնել թէ ըլլայ և լուին, չճի վեասակար բոււոց՝ լուի կամ

ոջլի պէս», ըստ կազմութեան ուրեմն մեր ուրիշի նման։ Թողով այս եւ բազմաթիւ ուրիշ ինդիրներ՝ կը բաւէր մեղի, եթէ չըլլային հին բառեր աւ, թէ մեր ժողովուրդն այսպէս կազմած է շաքք մը գեղեցիկ բառեր, օրինակ՝ եւրին, թոնրի կողին կպած այրած հաց, որ քերելով կը հանուի (Աճառեան, 1110), ուրիշ գաւառականներ՝ եւրինջ եւ եւրին (Աճառ. 672). Եւ մինչ վերջինս («քերեին») ուրիշ մաօք («ենթուկի») կ'ըսէ Սեբաստացին, եւրինչ, եւրին, եւրին կը նշանակեն կերակրոյ տակը կպած եւ այրած մասը (Աճառեան, 1109)։ Ուրիշ օրինակ մը բերելու համար մինչ երեք գաւառաբարբառներ լուին կը կոշեն ելլինը (մինչ Ղարդաղցին կ'ըսէ ասոր խալինջ), եւ Սուշաւացւցն լուինը է ելլինը, այսինքն եղիձով արիւնել, անդին Սեբաստացին լուին կ'ըսէ լեզւյ, այսինքն լեզի պարունակող գեղձին (հմմտ. Աճառեան, 294, 420)։ Տարբեր է անագանագոյն Դարեինակ (կաղապար), որուն հետ կը նոյնանայ թըրք. «թէրէնէ», եւ տարբեր ժողովրդական Դրէնակ (դրկից աներու պատին մեջ փոքր պատուհան կամ ծակ՝ հաղորդակցութեան համար, անոր համար կը կոչուի նաեւ ինչպէս Աննար, նոյնպէս Պատրէնակ, Աճառ. 13. Աճառեան, 289)։ Ծանօթ առած մըն է, զոր խոտըրծուցին կը բացատրէ ըսելով՝ «Ծուն որ շուն այ, իբ իրին չի լուանայ», այսինքն՝ իւր լակամանը։ Բարբառներէն ոմանք այսպէս կ'ըսեն իրին, ուրիշները՝ իրին, կոտրած խեցեղէնի տակի մասն՝ իբր լակելու աման, հաւերու ջրաման եւն. եւ ի վերջոյ նմանութեամբ այլեւայլ իմաստներով, ի մասնաւորի ձիթահանքի փոքր փոսը եւն։ Ասկէ իրինակ, այլեւայլ մաօք (փայտեայ փականքն ամբողջութեամբ, բայց բուն ջաղացքի Օղումի ներքեւ եղած խողովակածեւ, ուսկից ցորենը կը հոսի աղօրեքարի ծակը. Խտըրջ. ասոր ալ իրին կ'ըսեն, Համշէն՝ իրին, մէկ երկու ուրիշ գաւառներ գուշ, որ բուն փայտեայ՝ մեջը փորոք տփակերպ աման է. հմմտ. Աճառ. 152, 378. Աճառ. 624—625)։ Եթէ չունենայինք ուրիշ բառեր ալ՝ կը բաւէր իրին ծանօթ բառը (հմմտ. Աճառ. 377. Աճառ. 621)։ Կերպապէս յիշենք գեղցիկ բառակաղմութիւն մը գասական դրականութենէ՝ Գուանին։ Ասի ունի նաեւ տնկաբանական իմաստ մը (Ոսկ. Եբր., Փիլոն եւն), զոր ՀԲ թարգմանած է pieris եւ amarigo¹. բայց իբր

¹ Այսպէս pieride թարգմանած են «Գառնին», վայրի եղերգով. Ք. Լ. եւ Մ. «Գառնին» կամ թունաւոր հազար (գառն բանջար) = *Lactuca virosa*. — Գառնինալ Ք. (chichorée) Endive կը զնէ «Եղեգ, Գառնին», Հինդեր. — Լ. «Եղեգ, ճարճատ, կծմախոտ, չնդիպէ, հնդուպա, փոյրի հազար»։ — Մ. Փայտն «Գինդիք» (*chichorium Endivia*). — Զ Աղասինի, հինդիք, եղերգով.

սովորական բառ կը նշանակէ դառնահամ, լեղի,
ինչպէս յայտնի է Ագաթանգեղեայ խօսքէս Կա-
զող նոցա խողով դառնախն եւ ողկոյզ նոցա դառնա-
խն լըլոյդ (Ադ. 394). ասէկ՝ Յօվհ. կթղ.՝ “դառ-
նիճ տաղտկութեան” (տես ՀԲ): Ընդհանրապէս
այս իմաստով ուրիշ մը կը գրէ “չարութիւն դառ-
նին” եւ “չարիս դառնախն” (Եփր. Համար., Բ, 173,
175): Դառնին թէեւ կարելի է (հմմտ. Նաեւ դառ-
նին, Բրո. 197), բայց կ'արժէր քննել ձեռադրա-
կան աւանդութիւնը թէ արդիօք Նաեւ այս տեղ
չէ Ադառնիճ: Զիարդ եւ իցեւ իմաստին համար
կարեւորն այն է, զոր կը գրէ կ. կ. Մթէլք+ Շանհա-
լութեաց (Ուղեցոյց դործնական գինեգործութեան-
Տփլ. 1885). “Դառնիճ ասում ենք այն տապահամ
նիւթին, որ գտնվում է . . . ընկուղի դաղղաղի (մո-
նորի), նուան տափիպի, կաղնի փայտի եւ խաղողի սեր-
մի մէջ, որոնք բերան առնելուց” հաւաքում են եւ
կոշտագնում (տես Ամառանի, 160):

տակը չէ որոշել: Միայն նկատենք թէ քանի որ
 կրկին ձեւ ունինք դէ եւ -(է)նոչ կամ -(ու)նոչ,
 յարմարագոյն է պատշաճեցնել այնպիսի կրկին
 վերջառութեանց, որոնք շատ յաճախ իրարու կը
 յարակցին: Ընդունինք պահ մը թէ դէ պատշաճե-
 ցուի -յլեի, այն ատեն -(-)նոչ պիտի ըլլայ -յլենե,
 եւ այսպէս պիտի ունենանք բառաձեւերը՝ օրինակի
 համար +շղիճ (acétyle) եւ +աշիւն-նոչ (acetylène),
 ինդիճ (benzyle), իստիճ (butyle) եւ իստեն-նոչ
 (butylène), է-պիճ (élayle), +ցոյրիճ (glycéryle)
 եւն, յիշելու համար վերը յառաջ բերուած բա-
 ռերէն քանի մը հատը: Այսու հանդերձ կը կրկ-
 նենք թէ մենք չենք ուզեր առաջարկել այս մասին
 յատուկ բառաձեւ մը: Բայց այս կամ նման բառերը
 յամենայն գեպս գոնէ նոյնչափ եթէ ոչ աւելի լաւ
 կազմուած կըլլան քան ցոյժմ փորձուածները,
 զորոնք վերը յիշեցինք (հմմտ. քացիուստ, քաց-
 խուստէն եւն):

6.

28. — Սակայն այս վերջին կէտերուս հետ
կապուած է կարեւոր եւ այն՝ սկզբունքի խնդիր մը,
եւ այս մասին պէտք է քանի մը խօսք ըստեւ: Նաև
կրնան ոմանք այն առարկութիւնն ըստեւ առ հասա-
րակ թէ պէտք է ջանալ հայերէնի վերածել այն
բոլոր տարրաբանական բառաձեւերը, որոնք կը
կազմուին վերցիշեալ եւ ուրիշ աւարտներով: Եւ
որովհետեւ, — կրնայ առարկութիւն — այս ամէնն
արդէն համեւրոպական արժեք ունի եւ տարրաբա-
նական բառաձեւերն ընդունուած են քաղաքակիրթ-
ամէն ազգէ, մենք ալ որ միայն աշակերտ կրնանք
ըլլալ եւրոպական գիտութեան, մանաւանդ մեր
ներկայ գրից մէջ՝ պէտք ենք շատանալ հետեւող
ըլլալով եւ ընդօրինակելով այն ամենը, զոր գի-
տութիւնը ստեղծած է: Իրն այսպէս ընդարձակ
մտօք առեալ՝ ունի իւր իրաւացի կողմբ: Եթէ
կան գիտութեան ճիւղեր որ չեն հայանարդ, ինչ-
պէս արդէն յիշեցինք (Մ, Գ Հար. Գ, Յութ.), ա-
սոնցմէ կարեւորագոյններէն մին է ճշգիւ տարրա-
գիտութիւնը և իովին համամիտ ենք նաեւ 2ի
գիտողութեանց (Յութ. էջ Ը—Թ), որ յիշելով
թէ աշխատած է “շատ նորակերտ բառեր ընծայեւ
կամ շատ մը միջազգային հանդամանք ունեցող
բառերը նախապէս փորձարկուած հայերէններով
ներկայացընելոյ, կը յաւելու՝ “անպատճառ հայե-
րէն բառեր գտնելու մարմաթին համամիտ չենք.
կան բառեր՝ որ չեն թարգմանուիր. կան ալ որ
եթէ թարգմանուին իսկ՝ անշնորհ եւ անճաշակ
դուրս կու գան, այդպիսի պարագաներու մէջ ուզ-
զակի եւրոպական բառն որդեգրել աւելի նպատա-

կայարմար է։ Մենք չենք կրնար Զինական պարիսպ
մը քաշել մեր լեզուին շուրջ, եւ եթէ քաշենք
ալ՝ յառաջադիմութեան սահմանը կը փակենք,։
Խօսելով artist եւ tone բառերու վրայ՝ կը յաւե-
լու. “ինչո՞ւ ուղղակի չորդեգրել այդ կարճ, աղդու
եւ գեղեցիկ բառը. Նմանապէս գիտնական շատ մը
բառեր։ Մեր լեզուն հիմնապէս եւ բոպական է, թէ եւ
աճած Ասիական մթնոլորտի եւ միջավայրի մէջ, մեր
քաղաքակրթական ձգտումն ալ եւրոպական է,
ինչո՞ւ շդիմել մեր լեզուի քայր աղբեկրներուն եւ
ճոխացընել մեր բառամթերքը, մեր արտայայտու-
թեանց վայելութիւնն ու զօրութիւնը։ Ասով
ըստ չենք ուղեր թէ ամէն բառ անխօրհուրդ կեր-
պով հիւրընկալենք եւ խորթուռթիւններով աղջա-
տենք մեր լեզուն, եւն։ — Այս ամէնը ճիշդ է։

Խնդիրը կը կայանայ իրապէս այս վերջին պայ-
մանին վրայ։ Եւ պէտք է զանազանել՝ տարրաբանաւ-
կան բառեր եւ տարրաբանական բառայելեր կամ
առարգուեր։ Առաջնոց նկատմամբ խնդիր չկայ թէ
այն ամէնը, որ կամ չկայ հայ լեզուաւ կամ կարելի
չէ վայելուչ կերպով փոխադրել, պէտք ենք ընդու-
նիլ, մանաւանդ գիտութեան մը համար, որ ճշգրր-
տութիւնն առաջին պայմանն է։ Այս տեսակիտով
մենք համամիտ չեղանք օրինակի համար տարրա-
բանական բանաձեւերը կամ նշանացյցները հայա-
ցընելու։ Հայ տառերով ներկայացընելով (Բ, Գ
եւն, իսկ Զ միշտ կը գնէ միջազգայինը)։ Այս տե-
սակիտով նաեւ կասկած յայտնեցինք թէ լաւ է
արդեօք որ թարգմանուած են նաեւ այնպիսի հա-
մեւրոպական բառեր՝ ինչպիսի են բոռ, եւն (§ 12)։
Այսու հանդերձ նաեւ հոս սահման մը պէտք է
գծել։ Կողմանկից ալ բլազով որ պահուի բոռ
եւն (թէեւ ժան եւն թարգմանութիւնքն ալ
խոտելի չեն), մենք երախտագէտ պէտք ենք բլազ
որ Ք օօթի համար ստեղծած է մանէլ բառաձեւը.
(յոնուշակ բառէն), եւ ասի ընդունած են զրեթէ
ամենքը, ինչ ալ մեկնութիւն տաք՝ հայ կոկորդի
համար հնչմամբ անհամոյ է եսոր (կամ եսոր՝ արեւ-
մտահայ գրութեամբ նաեւ յոր եւն), եւ ուղա-
գրութեան տեսակիտով ալ անյարմար, մանաւանդ
անթիւ բարդութեանց մէջ։ Զընդունիք ցանթի
համար իստի (կամ ժառ) ձեւը, այն ատեն ցանթ
կրնայ մնալ, եթէ պահուի յունական դոնէ հնչու-
մը, գրուելով կիան (յու. Ք անոնս)։ Ի հարկէ նաեւ
ասի հայ կոկորդն աւելի պիտի հնչէ իւան։ Բայց
ասի փոքրագոյն չարիքն է։ Իսկ եթէ որոշենք թէ
այս եւ պահիսի բառեր՝ իբրև համեւրոպական գի-
տութեան եղբներ՝ պէտք է որ անպատճառ պա-
հուին, ինչ արտասանութեամբ գրելու ենք. միթէ
գաղղթականին պէս սիան, թէ գերմ. ցիան, իտալ.

չո՞ւ կամ թէ այլաղդ. թեթեւ կէտ մը չէ հնչման
խնդիրը։ Այսպէս տեսանք թէ օրինակի համար Լ-
menthe (անանուխ) բառը տառադարձեր եր գաղ-
ղթական հնչման համեմատ մանթուլ (menthol),
մանթուլ (menthyle) եւն։ Պէտք ենք միթէ գրել
դարձեալ հետեւելով լի ֆেնչեն “ֆէնչէն”
fenchol “ֆէնչուլ” (բուն՝ ֆէնչուլ). fenchone “ֆէն-
չուն”, fencylyque “ֆէնչէլյին”։ Ինչո՞ւ պիտի
չգրուէր՝ նոյն իրաւամբ՝ գերմանացւոյն հնչածին
պէս ֆէնչուն, ֆէնչուլ եւն, չհաշուելով ուրիշ աղ-
գաց արտաքերութիւնը։ Ասոր ելք մը գտնէինք՝
ընդունելով լատին ձեւը (anethum foeniculum), եւ
գրենք ֆէնչուլ եւն, սակայն ասոնք ալ պիտի շփո-
թուին ֆէնչուն (phénique) թթուի, ֆէնչուլ (phé-
no), ֆէնչուլ (phényle) եւն հետ. բայց արդ լինչ
հարկ կայ այսպիսի իրերու։ Լաւ ու գէշ ունինք
սամին բառ մը, եւ անոր համար “ֆէնչուն” եւն
տգեղ ձեւերէն միշտ նախընտրելի են յիշելոց քով
լի կաղմած միւս բառերը՝ “սամին”, “սամինլյային
եւն։ Խնդիրին էական կէտն այս վերջին յեւերն են,
այսինքն՝ հայ բառը կերպարանափոխ ընող էն, ուն-
(բուն՝ ուն) ուն, ուն աւարտները, որոնք իրականին
գաղղթական լեզուի վերջաւորութիւնիքն են՝ որ ընդ-
օրինակուած են։

Բուն բառերու տեսակիտով խնդիրը մեծ չէ։
Եթէ աչքէ անցընենք Ք, Լ, Չ՝ պիտի գտնենք
շատ մեծ թիւ մ'օտար բառերու, որոնք օրինա-
կուած են։ Բառ մը թերեւս աւելի հայացած է
մինչ պահուելու էր օտարը, օտար բառ մ'ա-
ւելի պահուած է, մինչ կարելի էր հայ բառով
բացագրել, — այս եւ նման մանրամասնական խըն-
դիրներն երկրորդական են, եւ ի վերջոյ մասամբ
ճաշակի խնդիր։ Բայց կարեւորը յիշեալ բառա-
ձեւերուն խնդիրն է։ Այն կարծիքը թէ ասոնք ալ՝
իբր համեւրոպական՝ պէտք են ըստ ինքեան պա-
հուիլ, բաւտկան մեծ աղդեյութիւն ունեցած է
արդէն։ Ինչպէս տեսանք՝ մենք արդէն հետեւած
ենք այս կալծեաց, եւ այն՝ ամենամեծ չափով, եւ
անոր համար տեսանք գրուած նաեւ, օրինակի հա-
մար՝ անանուխ բառէն՝ անանիխէն, անանիխու, անան-
խոն, անանիխէն, եւն, եւ նման ձեւեր։ Եթէ աչքէ
անցընենք վերն այլեւայլ ասթիւ յառաջ բերուած
բառերը՝ պիտի տեսնենք որ մենք օրինակած ենք
արդէն այս համեւրոպական կարծուած մասնիկներն
ամենամեծ մասամբ։ որոնց քով փաքր թիւ մը կը
կաղմն քանի մ'իրօք հայկականները կամ անոնց
նմանները (հմատ. Լ սասառ, սաս եւն)։ Կրնանք
բարի կամքով մը ասոնց նման հայերնեներ գտնել,
ինչպէս վերը յառաջ բերինք, ի հարկին ինքնախա-
բութիւն մ'ունենալու համար թէ ասոնց գոնէ մէկ

մասը կրնանք ի վերջոյ հայերէն նկատել: Բայց երբ կը դառնէք կոգիւ, կնդրաւ, քացիւ, ծծմբէտ, ծծըմ- բէտ եւն՝ գժուարին է այսպիսի ինքնախաբութիւն մը: Արդ այս խնդրոյս մէջ կարծենք իւրեւոր իւր մը կայ, որուն քիչ ուշադրութիւն դարձուած է եւ որուն պէտք է մտադիր ըլլալ:

Այս բոլոր վերջաւորութիւնները, զորոնք համեւրուպական կը համարինք: Ըստ ինքեան յատուկ մասնիկներ են լատինասեր կամ ուստանական լեզուներու, քանի մը յունականքն ի բաց առեալ, եւ արդէն գոյութիւն ունին լատին լեզուի մէջ (հին լատին թէ բարբարոս-լատին): Այնպէս որ ասոնք լատին թէ բարբարոս-լատին): Այնպէս որ ասոնք լիովին բնական են այն լեզուաց համար: Ի հարկէ նաեւ անդղիացին, գերմանացին եւն կը գործածեն զասոնք, բայց աւ երբեւ իւրեւ լեզուն յառակ բա- տերուն ծայրը հցելը: Եւ այս եւսկան իւրը: Լատին լեզուն գարերով կրթութեան եւ գիտութեան լե- զուն էր ամէն եւրոպական ազգաց, յոյն լեզուն ալ պատրաստ անսպառ մթերք մը՝ բառակազմութեանց պատրաստ համար: Այսօր ալ այլեւայլ գիտութեանց պաշ- տօնական բառացանկը լատիներէն է (բնական գի- տութիւնք, գեղագործութիւն եւն), այսինքն՝ լա- լատինաձեւ, լատինաձեւ-յունական եւն: Անդղա- ցին ու գերմանացին, որ ինչպէս գիտութեանց ամէն ճիւղի զարգացման, նոյնպէս գիտական այս ամէն ճիւղի զարգացման, նոյնպէս գիտական այս այս բոլոր վերջաւորութիւնները մէջ առաջնակարգ գեր լեզուի կազմակերպութեան մէջ առաջնակարգ գեր ունին, բնականապէս պիտի գործածեն յամախ ունին, բնականապէս պիտի գործածեն բառերն ու բառաձեւերը, իրենց իսկ ստեղծած բառերն ու բառաձեւերը, որոնք սակայն գրեթէ միշտ այն օրոք լեզուներով միշտ անի կ'ընթանայ բառերուն, այն ալ միայն որոշ նպա- տական, օրինակի համար գերմանացին են: Հետեւաբար՝ օրինակի համար գերմանացին այս այս օրոք բառերով, բառերով, միշտ իւր անդպէն բառերով միշտ անի կ'ընթանայ բառերով, այս օրոք սակայն գրեթէ միշտ անի կ'ընթանայ բառերուն, այն ալ միայն որոշ նպա- տական, օրինակի Eisenid: Երբամթքափառ իմաստով եւն: Սակայն այս փորձերն ընդունելութիւն չգտան: — Տարբեր բաներ են մանաւանդ նոր ժամանակներու սիրուած բառա- կրնասումներն, կարծ ձեւեր ստեղծելու համար, օրինակ գերբ, Ester, կազմուած գերբ, բառեր, օրոնք բառա- զրեալ իմերոց բառերն են, հետեւաբար ի հարկին մեր ալ կրնանք և ալ՝ բառելու, համեմեր, կամ նման կերպով, ա- ռանց այն իսկ անձանաւելի ըլլալու շափ բառաձեւ մը ստեղ- ծելու: Եւելի զժուար է յարմար բառ մը դանել ալդեհիդի համար, որ նոյնպիս ամփոփում մըն է ալպան (պղ. aleoöl) եւ գուշին (պղ. hydrogène) բառերուն: Ք, որ կու տայ ալ մելիսութիւնն այս յամախ գործածուած բառակերտութեան լատինացած է Ացոնիք գրելով (Ա, 65): Ք յօրինած է Ացոնիքներուն, որ յամանայն դեպս գեղեցիկ բառ մը չէ. անոր համար Զ զբած է պարզապէս “Աւտեհեր”:

Համար ուրիշ որեւէ ազգային բառով այսպիսի բառաձեւեր ստեղծել: Այլ երկուքն ալ կ'առնուն յցն բառերը՝ այս նպատակիս համար: Գերմանա- ցին իւր Schwefel (ծծումբ) բառով լրիբեւ չէ իւր- մէ այն ձեւերը, զորոնք մենք կաղմած ենք (ծծու- մբ, ծծմբէտ, ծծմբէտ եւն (որովհետեւ -ate, -ite, -ide եւ պիտի փոխարքէինք): Այս նպատակաւ անի կ'առնուն լատ. sulfur բառն եւ անով կը կաղ- մէ ամէն կարգի ձեւերը¹:

Հետեւաբար բոլորովին ճշլու չէ թէ գիտա- կան պահանջ մ'ըլլայ՝ եւրոպական (իրականին՝ գաղղիական շ) մասնիկներու անխտիր գործածու- թիւնը հայ բառերուն ծոյրը, որոնք հայ լեզուին յաճախ իւրհալունի մը (macaronique) երեւայթը կու տան:

Ասո՞ր համար պէտք էն + աշխատէլ՝ գիտական ծչդրութիւնը պահելով՝ լաւագույն հետեւ ստեղծել: Մեր ապագայ գիտանոց ընելիք այս ձեռ- նարկը շարունակութիւն մըն պիտի ըլլայ այն ար- գէն շատ մեծայղիթ գործին, որ կատարուած է, մթերերով ամէն ճիւղի համար հսկայ բառագանձ մը: Մնացած աշխատանքը մասամբ կը նմանի այն ձեռնարկութեան, զոր ըրած է երբեմն մեր այսպէս կոչուած Յունաբան զպրոցը: Այն դպրոցն ի հար- կէ գրեթէ ամբողջ լեզուն յունականին վրայէն կա-

¹ Գրեթէ բնական էր որ այլէ այլ գերմ. գիտա- կանէր փորձէին լատին, յունալատան ու օստր այս կրյուէն էւ անոնց ու գերմ. բառեւ ու բարդութիւններն զննէ մա- սամբ աղասիկու համար՝ մակի պէտ կցել քանի մը վերջա- ւոր թիւնները գրեմ: բառերուն, այն ալ միայն որոշ նպա- տական, օրինակի Eisenid: Երբամթքափառ իմաստով եւն: Սակայն այս փորձերն ընդունելութիւն չգտան: — Տարբեր բաներ են մանաւանդ նոր ժամանակներու սիրուած բառա- կրնասումներն, կարծ ձեւեր ստեղծելու համար, օրինակ գերբ, Ester, կազմուած գերբ, բառեր, օրոնք բառա- զրեալ իմերոց բառերն են, հետեւաբար ի հարկին մեր ալ կրնանք և ալ՝ բառելու, համեմեր, կամ նման կերպով, ա- ռանց այն իսկ անձանաւելի ըլլալու շափ բառաձեւ մը ստեղ- ծելու: Եւելի զժուար է յարմար բառ մը դանել ալդեհիդի համար, որ նոյնպիս ամփոփում մըն է ալպան (պղ. aleoöl) եւ գուշին (պղ. hydrogène) բառերուն: Ք, որ կու տայ ալ մելիսութիւնն այս յամախ գործածուած բառակերտութեան լատինացած է Ացոնիք գրելով (Ա, 65): Ք յօրինած է Ացոնիքներուն, որ յամանայն դեպս գեղեցիկ բառ մը չէ. անոր համար Զ զբած է պարզապէս “Աւտեհեր”:

Համար բնականապէս պիտի հետեւէին զաղ. լեզուի ձեւերուն, քանի որ այն լեզուն եղած է առաջնորդ արգի գիտական լեզուն եւ բառամթիւ երկիրուն (Բ, 1, եւն): Բայց բնականապէս առբրերութէւններ կան նոյն իսկ ուսմանական լեզուաց մէջ այս կը կարգի համար խալականն ա- ռանց արտօղ ձայնաւորի չել կրնար գրել ու արտօղերերէւ. անոր համար կը գրետ օրինակի համար օրինական զ- ամֆորի համար կը գրետ օրինակի համար soft-atо, -ito, -ido, ամիլամին, եւ մեթիլեն կը գրետ մետիլու եւն: Գեր- մանացին պարզապէս կը ամֆորի համար օրինակ մը ամիլամին կը գրետ ամիլամին, եւ մեթիլեն կը գրետ մետիլու եւն: Անդղիացին ալ ուրոյն ու զզագրութիւններ ունի եւ չնշումներ:

ղապարել փորձած է, եւ եղած են ծայրայեղութիւններ՝ շատ մեծ թուով: Մեր ակնարկածը սահայն այս դպրոցին ամբողջ ուղղութիւնը չէ, այլ անոր միայն մեկ կետը: Այս նախնիք տեսնելով որ յս լեզուին կազմութեան մէջ ամենամեծ դեր կը խաղան նախդիրները (օր. dia-, eri-, kata-, para-, sin- եւն) եւ հայ լեզուի թերութիւն մը նկատելով այսպիսի կազմութեանց փոքր քանակը, եւ չենք դիտեր թէ գիտութեան ինչ պահանջ մ'ալ զդացած ըլլալով՝ ձեռնարկած են հայ լեզուն օժատել այնպիսի նախդիրներով, որով հայ բառերը վանկ առ վանկ կը նոյնանային յունականաց հետո: Այս ձեռնարկը կատարուած է, բայց ծայրայեղութիւնը չհաջու չհաշու ելով՝ ընդհանրապէս գոնէ բանաւոր կերպով: Անոնք չեն փորձած կերպով մ'օրինակել յոյն նախդիրներն ու մասնիկները, այլ դտած են կամ ստեղծած հայ լըլաւ մէջ անոնց համազօրներ (յաճախ այլեւայլ բառերու արմատներ, ինչպէս ուրիշ, ներ, լար եւն, թէ եւ ոմանց ծագութը մութ կը մնայ), եւ այսպէս գոնէ հայ տարրներով կազմած են այն անթիւ նորակերտութիւնները, որոնց շատերն ի հարկէ աւելորդ էին: Անցած են ծայրայեղութիւնք, մոռցուած է այդ տարօրինակ ուղղութիւնը որ ժողովրդեան համար անիմանալի հայերէն մը կը յօրինէր, հայ լեզուն շարունակած է իւր զարդացումը: Բայց անկէ մնացած է օգուտ մ'ալ թէ մեր բառամթերքին եւ թէ մեր նոր պիտոյից համար, եւ մենք յաճախ կ'օգտագործենք ճշգիւ այն բառակազմիկ նախդիրները: Արդառունեան, ներածունեան, արորագրունեան, բայց առունեան, արամագրունեան, — յիշելու համար քանի մը բառ —, յօրինուած են այն դպրոցէն յիշեալ ուռահայից մէջ, բայց կը շարունակին իրենց գոյութիւնը նաեւ այսօր: Մենք այս կետը շեշտեցինք միայն իրը աղացաց այն կետին համար թէ ինչ որ նախնիք կրնացին ընել — ամբողջ լեզու մը նորակերտել՝ յաճախ ի զուր տեղ, — հայ լեզուի տարրներով, մենք աւ նոյնը կրնանք ընել հայ տարրներով քանի մը մասնիկներու եւ աւարտներու նկատմամբ, համեմատութեամբ անոնց բրածին՝ աննշան թուով բառակերտութեանց համար:

(Ծարունակելու:)

Հ. ՏԱՇԵԱՆ

ԲԱՆԱԿԻՐԻ ՕՐԱԳՐԻՑ

(Ծարունակութիւն:)

Դ.

ԿՈՂՄՆ ՍԵՊԱԿԱԿՆ ԳՐԱԳՐԻՑ = Վ. Ա. ՊՈՒՏՈՎԱԿԱԿՆ

Հայ մատենագրութեան մէջ մի քանի տեղ (Փաւատոս Բիւղանդ, Սերէսս, «Գիրք թղթոց») պատահում են «Սեպհական գունդ», «Կողմն Սեպհական գնդին» արտայայտութիւնները:

Ո՞րն է «Սեպհական գունդը», եւ ո՞ր երկիրն են համարական մէր մատենագրիները «Կողմն Սեպհական գնդին» ասելով:

Որքան մեզ յայտնի է, հայ բանասէրներից առաջին անգամ Ալիշանն է այն կարծիքը յայտնել, թէ «Կողմն Սեպհական գընդին» Մարդպետական աշխարհն է կամ Մարդաստամը: Ալիշանն ըստ իւր սովորութեան, որ յաճախ ոչ վաստեր է ըերում եւ ոչ էլ որոշ աղբեւրներ յիշատակում, այս անգամ էլ մատնանշում է այս երկու տեղանունների նոյնութիւնն՝ առանց հիմնաւորելու: Սակայն եւ այնպէս փաստը մնում է փաստ, որ այս կարծիքն առաջին անգամ հրապարակ է հանել «Այրարատի» հեղինակը:¹

1901 թուականից յետոյ, երբ լոյս էր տեսել «Գիրք թղթոցը», Ալիշանի մերկ յայտարարութիւնն ապացոյցներ էլ ստանում: «Թղթոց» այս ժողովածուի յատուկ անունների ցանկը կազմող բանասէրն արդէն «Մարդպետական» բառի դիմաց փակագծում զնում է «Սեպհական գունդ», Զ. դարի հայ բարձրաստիճան մի հոգեւորականի գրիգորի անոււնը գանկը կազմող բանասէրն արդէն «Մարդպետական» կամ Սեպհական գնդին» (ընդգծումը «Գիրք թղթոց»ի յատուկ անոււնը ցանկ կազմողին է), նոյնը միեւնոյն լնդգծումով կրկնելով է. դարի սկիզբներում ապրող մի այլ եպիսկոպոսի թէ ոգորոսի մասին: Իրեւ վկայութիւն մատնանշուած են ժողովածուի 70, 73, 76 և 81 էջերն առաջնի համար, իսկ 146, 151 ու 194 էջերը երկրորդի համար: Այսպիսով, բացի Ալիշանից, մի այլ բանասէրները անգամ չեւշտել եւ 7 վկայութեամբ

1. Հ. Ալիշան, «Այրարատ», Անեստիկ 1890, էջ 420: